

Владислав ЯЦЕНКО
(Київ, Україна)

УДК 94(477) “1709”

**Антимосковський виступ Війська
Запорізького низового на чолі із кошовим
Костем Гордієнком у 1709 р. в зображенні
сучасної російської історіографії: до
постановки проблеми**

У 2009 р. в Російській Федерації відбулося святкування 300 річниці перемоги російської армії Петра I над шведськими військами Карла XII під Полтавою. Вже напередодні 2009 р. почали з'являтися численні праці присвячені участі Росії у Великій Північній війні (1700-1721 рр.), військовій та державницькій діяльності першого російського імператора, потім яких у ювілейний рік лишень зріс. Серед сюжетів, на які російські науковці звертали увагу у своїх публікаціях, певне місце посідала й українська тематика.

Чимало дослідників, висвітлюючи перепиті Північної війни, не оминули увагою й антимосковського виступу гетьмана Івана Мазепи 1708-1709 рр., виклавши на сторінках своїх праць, як власне бачення причин, обставин, перебігу та наслідків переходу гетьмана на бік шведського короля Карла XII, так і розмірковування з приводу козацько-московських взаємин другої половини XVII - початку XVIII ст. Презентовані візії, щоправда, доволі часто були обумовлені не стільки спробами перегляду вже існуючих в російській історіографії оцінок та кліше козацько-московського протистояння між Мазепою та Петром, скільки бурхливим неприйняттям їх трактувань у сучасній українській історіографії. Перетворення подій 300-річної давнини на поле битви між істориками та публіцистами, безсумнівно, відображуючи різноманітні аспекти політичного та ідеологічного життя РФ та України, вкрай мало сприяє відтворенню минулого в позанаціональному вимірі. Втім ми не будемо вдаватися до аналізу бачення сучасною російською історіографією політичних взаємин між Гетьманом і Московською державою у 1654-1709 рр. та антимосковського виступу гетьмана Мазепи у 1708-1709 рр., що заслуговують на два окремих дослідження. Натомість, у своїй статті ми хотіли зосередитися на зображенні в сучасній російській історіографії антимосковського виступу Війська Запорізького низового на чолі із кошовим Костем Гордієнком 1709 р.

Парадоксально, але попри істотний козакознавчий бум серед російських науковців і книговидавців, який можна спостерігати з кінця 90-х рр. XX ст. на сьогодні можна стверджувати, що історія Війська Запорізького низового для наших північних сусідів є фактично terra incognita. На противагу появі вже низки поважних досліджень з історії Війська Донського, заборозькі студії не є предметом самостійного вивчення для російських науковців. Січова тематика підіймається, лишень у контексті інших питань, пов'язаних із дослідженням науковцями проблем з історії Московської держави, Речі Посполитої,

Гетьманату або ж донської козаччини. Перебуваючи на маргінесі, історія Низового Війська доволі добре ілюструє слабкість і прогалини в розвитку сучасної російської україністики. Наявну лакуну певною мірою намагаються заповнити за рахунок перевидань досліджень XVIII-XX ст. і сучасних науково-популярних праць, присвячених запорожцям. Втім репринтні видання наповнені застарілими оцінками на ті чи інші аспекти запорозької історії [14], навряд чи здатні замінити ретельне студювання історії Низового Війська. Щодо науково-популярних праць, то останні за своїм змістом інколи не відповідають навіть заявленій в заголовку темі, пропонуючи читачеві замість історії січового товариства, своєрідні екскурси до історії взаємин Гетьманату із Московською державою [1], або ж пропонують імперське, ура-патріотичне бачення переобтяжене штампами про «зраду» цареві з боку запорожців [23, с. 248-256].

За подібних обставин не слід дивуватися тому, що антимосковське повстання запорожців на чолі із кошовим К. Гордієнком, згадується російськими вченими виключно в контексті виступу гетьмана І. Мазепи, а інколи взагалі залишається без уваги¹.

Як відомо, будь-яке повстання має власні передумови і причини, перебіг основних подій та наслідки. У російській історіографії подібна схема є закономірною для більшості сюжетів як власне російської, так і світової історії, втім є і певні винятки, до яких належать події, насамперед, ранньомодерної історії України².

Доволі часто, зображуючи останні роки гетьманства Богдана Хмельницького, Івана Виговського, події Руїни (1659-1687 рр.) чи гетьманства Івана Мазепи, російські науковці затушовують або замовчують наявність протиріч у козацько-московських взаєминах, а подальші політичні конфлікти, на кшталт повстань та війн, намагаються пояснити за допомогою, суб'єктивного фактору егоїстичної жадоби влади та зрадницької натури керманчів Гетьманщини³. Зазвичай, саме на останніх у сучасній російській історіографії прийнято покладати провину за всі козацько-московські конфлікти, що мали місце в другій половині XVII – на початку XVIII ст. Особливою любов'ю серед російських дослідників користується в цій площині гетьман Мазепа. Останній, за логікою низки поважних російських науковців, усе життя тільки те і робив,

¹ Подібний підхід зокрема подибуємо на сторінках досліджень двох поважних фахівців з ранньомодерної російської історії Геннадія Саніна та Ніколая Павленка. Перший із них аналізуючи міжнародні відносини Московської держави за часів Північної війни, згадав у редактованій ним праці про мазепинський виступ 1708-1709 рр. традиційно охарактеризувавши його «зрадою», але ані словом не обмовився про повстання запорожців у 1709 р. [15, с. 33-34]. Що ж до авторитетного дослідника біографії першого російського імператора Н. Павленка, то попри те що у своїй фундаментальній монографії «Петр Великий» виданій у 1990 р. науковець відобразив події запорозького повстання очоленого кошовим К. Гордієнком, до нового видання біографії царя-реформатора, що вийшла у 2005 р. в серії «ЖЗЛ» їх опис не потрапив. Факт дивний, адже колізії пов'язані із булавинським повстанням на Дону у 1707-1708 рр. та переходом гетьмана Мазепи на бік Карла XII істориком були відображені [18, с. 308, 311-313; 19, с. 134-136, 143-150].

² Більш детально про особливості сучасної російської рецепції ранньомодерного минулого України можна ознайомитися з наступних публікацій: [12, с. 646-650; 31; 34; 35].

³ Означений підхід доволі яскраво виражений на сторінках біографії царя Алексея Михайловича, що вийшла з під пера сучасного історика Ігоря Андрєєва [2, с. 492-493, 495-496, 506-507, 524, 557, тощо]

що когось зраджував [2, с. 573-574; 4, с.126; 3, с. 299; 24; 25; 5, с. 5-7; 7, с. 16-19, 22].

Послугуючись вже наявними в російській історіографічній традиції, – як дореволюційній, так і радянській, – оцінками та кліше, сучасні російські вчені, щедро підкріплюючи їх фактами, запозиченими з російськомовних праць українських істориків, насамперед народницької школи, рідко коли прихильних до вище згаданих гетьманів, фактично не здійснюють самостійного аналізу козацько-московських конфліктів зламу XVII – XVIII ст. Відтак, маємо консервацію на сторінках наукових та науково-популярних досліджень тих інтерпретацій щодо згаданих конфліктів, які постали ще у XIX – XX ст.

Саме таку ситуацію можна спостерігати і при висвітленні причин антимосковського повстання запорожців у 1709 р. Більшість дослідників, констатуючи підтримку запорожцями у 1709 р. гетьмана Мазепи, або зовсім уникають пояснення причин такого вчинку січовиків [3, с. 315; 5, с.29; 7, с. 85; 9, с.66; 13, с. 291; 16, с. 71, 75], або ж пропонують читачеві дещо сумбурні розмірковування, згідно з якими козацьке невдоволення Москвою зумовлювалося появою на запорізьких землях наприкінці XVII – на початку XVIII ст. низки царських фортець [10, с. 434]. Зазначимо, що витoki конфлікту між Низовим Військом і царським урядом при цьому, зазвичай, замовчуються.

Одними з небагатьох істориків, які на сторінках своїх праць зображують аспекти визрівання запорізького невдоволення Москвою та поступове наростання напруги у взаєминах січовиків із царським урядом та гетьманською владою є Тетяна Таїрова-Яковлева та Алексей Шкваров. Щоправда, якщо знана петербурзька дослідниця розглядає цей конфлікт, впроваджуючи в науковий обіг нові джерела і дивлячись на нього передусім крізь призму взаємин Низового Війська з Гетьманщиною [26, с. 27-28, 62, 99-100, 150-152, 168; 27, с. 121-134], то А. Шкваров послугує фактами вже оприлюдненими в працях російських та українських істориків XIX-XX ст.: Сергєя Соловійова, Миколи Костомарова, Дмитра Яворницького [28, с. 175-180]. При цьому дослідник відмовляється так само, як і російський науковець Владімір Артамонов розглядати конфлікт Січі із петровським урядом у контексті політико-правових відносин, вбачаючи в ньому, як і Артамонов, соціальне протистояння [10, с. 434; 22, с. 184-191, тощо].

Попри те, що найбільш плідним при висвітленні конфлікту Війська Запорізького низового із Москвою, було б застосування розробленої Орестом Субтельним концепції щодо опору східноєвропейських еліт чужоземному абсолютизму [37], більшість російських науковців цього вперто уникає⁴. Відтак, мотивація дій січовиків у 1709 р., для більшості читачів, вочевидь, лишається малозрозумілою.

Поверхове висвітлення російською історіографією антимосковського виступу запорожців на чолі із К. Гордієнком, особливо вирізняється на фоні поважної традиції дослідження генези та перебігу повстання у Війську Донському під керівництвом Кіндрата Булавіна у 1707 – 1708 рр. Щоправда

⁴ Про плідність використання концепції О. Субтельного при дослідженні історії взаємин Війська Донського та Війська Запорізького низового із Московською державою наприкінці XVII – на початку XVIII ст. дивись нашу статтю [32].

булавінська тематика також має певні лакуни, пов'язані зокрема із участю в донських подіях січовиків⁵.

Попри те, що джерела засвідчують доволі вагому участь низовиків у донських подіях 1707 – 1708 рр., зокрема їх чималу кількість серед рядового та старшинського складу повстанців, на сторінках як сучасних російських, так і закордонних досліджень, можна часто зустріти твердження про стриману реакцію Січі на донські події і обмежену кількість запорожців, що брали в них участь [28, с. 63, 247; 22, с. 63, 65; 30, с. 36; 6, с. 250; 36, р. 177; 33, с. 564-565]. Подібні твердження засвідчують як доволі низький інтерес до політичного становища у якому Запорізькій Кіш у цей час перебував щодо Московської держави та Гетьманщини, так і те, що на запорізький фактор в донському повстанні російські науковці звертають увагу на рівні констатації явища, а не його дослідження.

Порівняння стану висвітлення двох масштабних повстань у 1707 – 1708 і 1709 рр. на степовому прикордонні Європи є цікавим також в контексті співставлення прописаності в російській історіографії біографій Кіндрата Булавина та Костя Гордієнка. У той час як жодне з досліджень присвячених виступові донців не обходиться без опису життєвого шляху бахмутського отамана, постаті запорізького кошового російські вчені фактично взагалі не приділяють уваги, зосереджуючи увесь свій дослідницький інтерес на житті гетьмана Мазепи.

Певне виключення, щоправда становить творчість В. Артамонова. У своїх монографіях дослідник наводить стисло інформацію щодо кошового Гордієнка. Остання, має яскраво виражений довідниковий характер, містить положення про освіту кошового, згадку про перше обрання його на посаду, перехід на бік шведів та утримання ним посади кошового під час перебування запорожців під кримською протекцією в Олешках [10, с.646; 11, с. 198]. Містяться ці дані, викладені єдиним реченням, не в основному тексті праць історика, а в бібліографічних покажчиках до них. Найбільшу ж увагу у цій реконструкції біографії кошового, привертає до себе авторське твердження про перехід К. Гордієнка на бік шведів чи то у 1708 – 1709 рр. чи то у 1708 р. Певний хронологічний дисонанс щодо часу приєднання січовиків до гетьмана І. Мазепи та Карла XII, який стався лише у березні 1709 р., поєднується із тезою дослідника про те, що січовиків Гордієнко підняв проти Москви «підступно», подібно до того як гетьман Мазепа вчинив із частиною лівобережних реєстровців та компанійців у листопаді 1708 р. [26, с. 435].

Ми не знаємо наскільки свідомо В. Артамонов зобразив К. Гордієнка як своєрідну міні копію Мазепи, втім для нас є незрозумілим, чому історик жодним словом не обмовився про жорстку антимосковську позицію, якої кошовий Гордієнко дотримувався від часу свого першого обрання у 1701 р. і включно до смерті. Адже цей факт є добре відомим. Так само дивує, що на сторінках своїх численних публікацій дослідник чомусь замовчує, що перший перехід запорожців на бік шведів та їх литовських союзників сапезинців мав місце ще задовго до 1709 р. у 1701 р. [32, с. 75].

⁵ Ще на початку 60-х рр. XX ст. знаний радянський історик, фахівець з булавінського повстання Єлена Под'япольская, наголошувала на важливості висвітлення ролі в повстанні українського козацтва, татар, калмиків та башкир. Втім ані сама дослідниця, ані сучасні російські науковці до розв'язання цього завдання так й не приступили [22, с. 7]

Враховуючи ці факти, а також істотне невдоволення на Січі Москвою, одним із проявів чого була вже згадувана участь запорожців у повстанні К. Булавіна, доволі дивною виглядає спроба дослідника зобразити виступ частини січовиків у березні 1709 р. на з'єднання із гетьманом та шведським королем як марш-ошуканих, «дияволом кошовим», козаків. Щоправда подібне трактування виступу 1709 р. багато в чому нагадує зображення сучасними російськими істориками, такими як Александр Малов та Ігор Бабулін, подій козацько-московської війни 1658 – 1659 рр., коли гетьманові Іванові Виговському, саме «ошуканством» вдалося затягти до участі в Конотопській битві казацькі полки реєстровців [35, с. 311; 31, с. 386].

Прикро, але російські науковці при цьому не дають пояснення, чому в обох випадках, коли козаки побачили перед собою московські полки, ані у 1659, ані у 1709 р. пелена ошуканства з їх очей не спадала і вони ставали до бою. Можна лишень припустити, що підступні гетьмани та кошові, мабуть були не звичайними «ошукачами», а володіли мистецтвом масового гіпнозу.

Втім, найбільше нарікань викликає опис російськими вченими перебігу та наслідків запорізького повстання. Попри те, що висвітлення військових операцій за участю Низового Війська цілком логічно було б доповнити стислим аналізом військового мистецтва січовиків, вживаної ними у боях на зламі XVII – XVIII ст. тактики та стратегії, визначенням їх чисельності, якості військового вишколу, на решті впливу запорожців на розташування сил в районі їх оперування – на сторінках російських досліджень згадані положення геть відсутні. Точніше буде сказати, що вони не застосовуються щодо козаків, хоча мають місце при описі російської та шведської армії.

Пасажи ж присвячені січовикам тезово можуть бути зведені до наступного:

-на з'єднання із Мазепою і Карлом XII у березні 1709 р. виступило від 8 до 4 тисяч запорожців;

-російські частини вислані, аби перешкодити з'єднанню січовиків із шведами, були розбиті козаками і впоратись із своїм завданням не змогли;

-загони січовиків, які перейшли на бік шведів відрізнялися низькими бойовими якостями та моральним духом і були неспроможні протистояти російським регулярним частинам

-прихід запорожців дозволив шведам встановити прямих зв'язок із Кримським ханством, звідки вони, зокрема, отримували продукти харчування;

-порівняння здобуття московськими військами під командуванням полковника Петра Яковлева Січі у травні 1709 р., із боями місцевого значення;

-твердження, що у 1713 – 1714 рр. більшість січовиків, з числа тих які перейшли на бік Мазепи та Карла XII повернулися у російське підданство [18, с. 308, 311; 3, с. 315-316; 5, с. 30, 35; 7, с. 85-86, 100, 141; 9, с. 66; 13, с. 291, 298-299; 16, с. 75, 160, 191-194; 10, с. 435-436, 439-440, 444, 482, 492; 6, с. 250; 8, с. 114-116, 118; 17, с. 186].

Стосовно першого положення дозволимо собі зазначити, що зауваги висловлені щодо чисельності низовиків, які з'єдналися із силами гетьмана Мазепи та Карла XII, є доволі важливими адже пов'язані із таким вагомим елементом реконструкції військових дій як з'ясування чисельності учасників задіяних у конфлікті. Попри те, що в українській та російській історіографії кількість козаків Гордієнка зазвичай обраховують у 6-8 тисяч осіб [18, с. 308; 3, с. 315; 9, с. 66; 13, с. 291; 32, с. 82; 17, с. 186], в останніх роботах В. Артамонова їх кількість була зменшена до 4-5 тисяч [10, с. 435; 6, с. 250; 17, с. 114].

Дозволимо собі зазначити, що обрахунок чисельності військового контингенту ранньомодерної доби, коли мова йде не про регулярні війська, є вкрай складним, адже він спирається не на документальну базу розпису особового складу військових з'єднань, а на усні чи письмові свідчення сучасників: відомості здобуті від полонених, перебіжчиків, нотатки каролінгців тощо. За таких обставин будь-які цифри, що наявні у джерелах та перебувають в історіографічному обігу, є більшою, або меншою мірою відносними і суб'єктивними. Тож на передній план виходить дослідницька риторика та аргументація при обстоюванні тих чи інших поглядів на кількість задіяних у конфлікті сил. Відмовляючись від ним же прописаної у попередніх працях чисельності запорожців у 8 тисяч осіб, на користь цифри у 4-5 тисяч осіб, В. Артамонов останні наводить в контексті підтвердження власного твердження, що кошовий привів до шведського короля число козаків яке було значно за, начебто, обіцяні 20-30 тисяч осіб [10, с. 435]. Як бачимо мова йде про намагання російського дослідника мінімізувати значення підтримки наданої шведам з боку Низового Війська.

Подібну роль ймовірно мають відігравати і пасажі про низьку боєздатність та моральний стан січовиків після з'єднання із шведами включно до часу Полтавської битви, що містяться у науковому доробку В. Артамонова та П. Кротова. Джерельною базою для цих тверджень російських дослідників, слугують передусім негативні відгуки про січовиків наявні на сторінках щоденників та інших документів які походять від шведських союзників козаків.

У цій ситуації для зображення об'єктивної картини ми маємо враховувати, що в умовах лінійної тактики бою вживаного у Європі за часів Великої Північної війни, шведи навряд могли гідним чином оцінити бойові якості січовиків. Натомість сучасні науковці, озброєні критичним підходом до джерел для підтвердження чи спростування цих тверджень, вочевидь мали б вдатися до аналізу військового мистецтва низових козаків на зламі XVII – XVIII ст. та порівняння запорізьких мілітарних можливостей і тактики бою із тими, що були вживані у їх ймовірних і потенціальних супротивників. Не вдаючись до цієї копіткої праці, російські історики, натомість вкрай охоче йдуть за джерелами. Це й зрозуміло, адже їх зміст легко дозволяє науковцям істотно применшити значення приєднання січовиків у протистояння російської та шведської військових потуг до саме до шведів.

У цьому контексті нам видається доволі штучними твердження про слабкий вплив запорізького повстання навесні 1709 р. на загальне розташування сил напередодні Полтавської битви, в районі де оперували ворожі армії. Зазначимо, що в українській історіографії вже тривалий час із цього приводу науковці наголошують на тому, що виступ Гордієнка сприяв антимосковським заворушенням на території прилеглої до земель Війська Запорізького низового Полтавського полку Гетьманщини. Втім, в сучасній російській історіографії більшість фахівців цей факт замовчують, або старанно завуальовують. Примемним виключенням на цьому фоні є доробок Т. Таїрової-Яковлевої, яка завдяки архівній евристиці не лишень знайшла нові підтвердження вище зазначених фактів, але ще й розвинула цю тему, зазначивши, що відгук на дії запорожців, мав місце також на території Правобережної та Слобідської України [27, с. 199, 368-369].

Не менш контроверсійним нам видаються твердження, що здобуття московськими військами Січі 14 травня 1709 р. слід зараховувати до боїв місцевого значення. Джерела, зокрема опубліковані на сторінках багатотомного

збірника документів «Письма и бумаги императора Петра Великого», беззаперечно доводять, що Пётр I сильно переймався протягом листопада 1708 р. – березня 1709 р. становищем справ і настроями у Низовому Війську. Прагнучи утримати запорожців від виступу на боці шведів цар навіть інспірував невдалу спробу силового усунення лідера антимосковської партії на Січі К. Гордієнка [20, № 3082, с. 97; 21, С. 710], факт вкрай рідко згадуваний сучасними російськими істориками, але добре відомий, зокрема і В. Артамонову [10, с. 434]. Зазнавши невдачі у намаганнях перешкоди з'єднанню запорожців із силами Мазепи та шведів, Пётр I і його оточення приділяли особливу увагу питанню щодо підготовки та перебігу каральної операції проти низових козаків. Її виконання «светлейший князь» Александр Меншиков особисто поклав на полковника і гвардії поручника Петра Яковлева [21, С. 731, 738]. Про чималу зацікавленість Петра I в успішному перебігу цієї справи свідчать як царське невдоволення висловлене фельдмаршалові Борису Шереметеву через одноденну затримку ним експедиційного корпусу під Переяславом 12 квітня 1709 р., так і царське намагання бути поінформованим про хід акції [20, № 3160, с. 151; № 3181, С. 172; № 3190, с. 178]. Поява маніфесту з приводу зруйнування Січі також свідчить, що Пётр I, надавав цій події чималого значення. З огляду на вище зазначене, прагнення російських вчених істотно применшити значення військової експедиції проти запорожців, яка тривала з кінця квітня до середини травня 1709 р. і презентувати здобуття Січі як локальну подію навряд є виправданим.

Що ж до твердження, що після 1713 – 1714 рр. рештки запорожців, які були під Полтавою на боці шведів, повернулися під російське підданство, то з огляду на той факт, що Військо Запорізьке низове з 1709 до 1734 рр. перебувало під протекцією Кримського ханату і мало Січ в Олешках, останнє виглядає як відверте перебільшення. Петровська політика щодо січовиків не була такою гнучкою як її намагається зобразити В. Артамонов та деякі інші російські дослідники. На відміну від донської козачини Низове Військо в очах Петра I не могло розраховувати на «прощення», принаймні за життя царя-реформатора та і навряд його прагнуло, враховуючи яку позицію запорожці зайняли в подіях 1709 – 1711 рр.

Підводячи підсумок, маємо зазначити, що висвітлення антимосковського виступу Війська Запорізького низового на чолі із К. Гордієнком у 1709 р. в сучасній російській історіографії належить до однієї з найменш розроблених сюжетів ранньомодерної історії України. На протигагу традиції дослідження повстання К. Булавіна на Дону у 1707 – 1708 рр. низка аспектів повстання 1709 р., як то причини і перебіг визрівання запорізько-московського конфлікту, аналіз військового мистецтва і потенціалу січовиків, висвітлення біографії провідників повстання, насамперед кошового К. Гордієнка досліджені або поверхово на рівні констатації проблеми, або ж взагалі є не розробленими.

Зображуючи вчинок запорожців, як складову частину антимосковського виступу Івана Мазепи низка російських науковців, таких як В. Артамонов, А. Шкваров, намагаються розглядати його в площині не політичній, а соціальній, необгрунтовано намагаються применшити значення повстання та його вплив на розташування сил напередодні Полтавської битви в районі оперування шведської та московської армій. При цьому має місце застосування оцінок і схем які російські науковці отримали у спадок від дореволюційної та радянської доби і які, вже вживаються у сучасній російській історіографії для трактування

козацько-московських конфліктів другої половини XVII ст., за часів гетьманства Івана Виговського і Руїни.

Приємним винятком на цьому фоні є творчість петербурзького українця Т. Таїрової-Яковлевої. Завдяки плідній евристичній архівістиці ці дослідниці збагачає новими фактами сюжети про визрівання запорізько-московського конфлікту на зламі XVII – XVIII ст., визначає яку роль у ньому відіграв гетьман І. Мазепа, підтверджує і розвиває висловлені в українській історіографії положення, що виступ К. Гордієнка у 1709 р. призвів до активізації антимосковських заворушень в полтавському полку Гетьманщини, на правобережжі та Слобідській Україні. На жаль, здобутки дослідниці більшість її співвітчизників відверто ігнорують, чи ставлять під сумнів, віддаючи перевагу при висвітленні повстання Низового Війська у 1709 р. усталеній імперській візії ранньомодерного минулого України.

Джерела та література:

1. Андреев А. Р., Андреев М. А., Мастеров А. В. Запорожская сечь. Тайный орден Днепра. – М., 2008.
2. Андреев И. Алексей Михайлович. – М., 2006.
3. Андреев И. Л. На пути к Полтаве. – М., 2009.
4. Андреев И. Мазепа. Герой или изменник? // «Знание-сила». – 2001. – № 4. – С. 119-127.
5. Артамонов В. А. Вторжение шведской армии на Гетьманщину в 1708 г. и Иван Мазепа // Украина и Россия: история и образ истории. Материалы конференции. (3-5 апреля 2008, Институт Европы РАН). // Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/materials.htm>
6. Артамонов В. Казачество гетмана И. И. Скоропадского, запорожцы и мазепинцы в полтавский период Северной войны 1708-1709 гг. // «Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Швеції та інших держав»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, 2009. – С. 242-259.
7. Артамонов В. А., Кочегаров К. А., Курукин И. В. Вторжение шведской армии на Гетманщину в 1708 г. – СПб, 2008
8. Артамонов В. А. Осада Полтавы в 1709 году (по шведским источникам) // Вопросы истории. – 2004. - № 11. – С. 112-121.
9. Артамонов В.А. Очаги военной силы украинского народа в конце XVI – начале XVIII в. // Белоруссия и Украина. История и культура. Ежегодник 2003. – М., 2003. – С.59-66.
10. Артамонов В. А. Полтавское сражение. К 300-летию Полтавской победы. – М., 2009.
11. Артамонов В.А. Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709 – 1714 гг.) – М., 1990
12. Брехуненко В. Переяславська рада 1654 року в російській історіографії // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). – К., 2003. – С. 605-652.
13. Григорьев Б. Карл XII, или п'ять пуль для короля. – М., 2006.
14. Запорожская Сечь. Рыцарский орден Днепра / Автор. составители С. Шумов, А. Андреев. – М., 2004.
15. История внешней политики России. XVIII век (от северной войны до войн России против Наполеона). / Отв. ред. Г. А. Санин. – М., 1998. – (История внешней политики. Конец XV в. 1917 г.)
16. Кротов П. А. битва при Полтаве. К 300-летней годовщине. – СПб, 2009.
17. Павленко Н., Артамонов В. 27 июня 1709. – М., 1989
18. Павленко Н. И. Петр Великий. – М., 1990.
19. Павленко Н. И. Петр I. – М., 2005.
20. Письма и бумаги императора Петра Великого. – М., 1950. – Т. IX. - Вып. 1.
21. Письма и бумаги императора Петра Великого. – М., 1950. – Т. IX. - Вып. 2.
22. Подьяпольская Е. П. Восстание Булавина. – М., 1962.

23. Родин С. Иуда и Мазепа как символы самосознания «украинцев» // Молодая Гвардия. Ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал. – 2009. № 5-6. – С. 218-264.
24. Санин Г. Богдан Хмельницкий и Иван Мазепа // Труды института истории Российской истории РАН. – М., 2006. – Вып. 6. – С. 65-90
25. Санин Г. Хмельницкий и Мазепа // Красная звезда. – 2008. – 16 апреля (среда). // Режим доступа: http://www.redstar.ru/2008/04/16_04/5_05.html
26. Таирова-Яковлева Т. Г. Мазепа. – М., 2007.
27. Таирова-Яковлева Т. Г. Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства». – М., 2011.
28. Шкваров А. Петр I и казаки. – СПб, 2010.
29. Шкваров А. Г. Русская церковь и казачество в эпоху Петра I. – СПб., 2009.
30. Шкваров А. Г. Северная война (1700-1721 гг.) донское казачество на прибалтийском театре. – Хельсинки, 2009.
31. Яценко В. Битва после битвы: казацко-московская война 1658-1659 гг. в изображении российской и украинской историографии // Судьбы славянства и эхо Грюнвальда: Выбор пути русскими землями и народами Восточной Европы в средние века и раннее новое время (к 600-летию битвы при Грюнвальде/Танненберге). Материалы международной научной конференции 22-24 октября 2010 г. – СПб., 2010. – С. 382-387 // Режим доступа: <http://www.history.pu.ru/about/official.php?ID=1309>
32. Яценко В. Б. Взаємвідносини Московської держави та війська Запорізького низового в контексті інтеграційних перетворень в кінці XVII – на початку XVIII ст. // Січеславський альманах. Збірник наукових праць з історії українського козацтва. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 1. – С. 65-89.
33. Яценко В. Рец. на монографію. Brain J. Boeck. Imperial Boundaries. Cossak Communities and Empire-Building in the Age of Peter the Great.(Cambridge: Cambridge University Press, 2009). 270 pp., ill., maps. Index. ISBN:978-0-521-51463-7// Ab Imperio. – 2010 - № 4. – С. 558-566.
34. Яценко В. Сучасна російська історіографія про казацьку революцію 1648-57 рр. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. (Нова серія). – 2005. – Т. 11. – С. 267-282.
35. Яценко В. Українські фрагменти в студіях російського військового історика Александра Малова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. (Нова серія). – 2008. – Т.13. – С.299-318.
36. Brain J. Boeck. Imperial Boundaries. Cossak Communities and Empire-Building in the Age of Peter the Great. – Cambridge, 2009.
37. Subtelny, Orest. Domination of Eastern Europe Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715. – Kingston and Montreal, 1986.

Владислав Яценко (*Київ, Україна*). **Антимосковський виступ Війська Запорізького низового на чолі із кошовим Костем Гордієнком у 1709 р. в зображенні сучасної російської історіографії: до постановки проблеми.**

Стаття досліджує стан вивчення в сучасній російській історіографії антимосковського виступу Війська Запорізького низового на чолі із кошовим Костем Гордієнком у 1709 р. Автор відзначає, що попри свою важливість, зазначений сюжет в російській історіографії є не розробленим і перебуває у затінку висвітлення повстання донських козаків на чолі із Кіндратом Булаві ним у 1707–1708 рр. та виступу гетьмана Івана Мазепи у 1708 р.

Ключові слова: Військо Запорізьке низове, Московська держава, Кость Гордієнко, Мазепа, антимосковський виступ.

Владислав Яценко (*Київ, Україна*). **Антимосковское восстание Войска Запорожского низового под руководством Кости Гордиенко у 1709 р. в изображении современной российской историографии: к постановке проблемы.**

Статья раскрывает состояние исследования в современной российской историографии антимосковского восстания Войска Запорожского низового во главе с кошевым Костем Гордиенко в 1709 г. Автор отмечает, что вопреки важности данной проблемы она слабо

исследована и пребывает в тени изучения восстанием донских казаков под руководством Кондратия Булавина 1707–1708 гг. и восстанием Ивана Мазепы в 1708 г. на Гетманщине.

Ключевые слова: *Войско Запорожское низовое, Кость Гордиенко, Мазепа, антимосковское восстание.*

Vladyslav Yatsenko (*Kyiv, Ukraine*). **Uprising of Zaporozhian Sich of 1709 Under the Command of Chieftain Kost Hordiienko Against Muscovy in Contemporary Russian Historiography: the Formulation of the Problem.**

Article traces the coverage of uprising of Zaporozhian Sich of 1709 under the command of chieftain Kost Hordiienko against Muscovy in contemporary Russian historiography. The author maintains that beyond all its significance this topic is still uninvestigated in Russian historiography and continues to be in shadow of studies of Don cossacks' uprising of 1707-1708 and hetman Ivan Mazepa's rebellion of 1708.

Key words: *Zaporozhian Host, Muscovite state, Kost Hordiienko, Mazepa, uprising against Muscovy.*